

LIETUVIŲ IR LENKŲ POKALBIAI

(konferencijos įspūdžiai)

Rašytojų kūrybos namuose 1991 m. gegužės 1–4 d. vyko intensyviai dirbęs lietuvių ir lenkų rašytojų, vertėjų, žurnalistų, istorikų, vienuomenės atstovų susitikimas. Kūrybos namai netoli Varšuvos – Oboruose. Čia Konstancino Jeziornos pakrastyje, sename parke tarp tvenkinių, stovi grafų Potulickių rūmai. Tarnų fligelyje įrengtame viešbutyje gyvena, o dvaro rūmų svetainėje pietavo ir su lenkų kolegomis bendravo 14 Lietuvos atstovų.

Susitikimas vyko tomis dienomis, kai visa Lenkija iškilmingai minėjo 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos – antrosios konstitucijos pasaulyje ir pirmosios Europoje – 200–sias metines. 1991 m. gegužės 3 d. vakare lenkų tauta Varšuvos aikštėse pastatytuose dideliuose ekranuose skaitė tos konstitucijos tekstą. Suprantama, kad šitas susitikimas buvo skirtas šiai įžymiai sukakčiai, nors oficialiai konferencijos programa joje ir įžanginėse kalbose tokio deviso nebuvo.

Lenkų ir lietuvių kūrybinės inteligentijos susitikimą organizavo lenkų mėnraščio "Więź" ("Šąsaja") ir "Siaurės Atėnų" redakcijos, globojant Lenkijos Respublikos kultūros ir meno ministerijai, Lenkų rašytojų susivienijimui ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai.

Kartu su lietuvių rašytojais, vertėjais, žurnalistais ir visuomenės veikėjais dalyvavo trys Vilniaus universiteto istorikai (doc. Alfonsas Bacys, doc. Sigitas Jegelevičius ir aspirantas Algirdas Narbutas) bei du kolegos ir Mokslų Akademijos Lietuvos istorijos instituto (Rimantas Miknys ir Egidijus Motieka).

Absoliučiai daugumai abiejų mūsų valstybių žmonių aišku, kad nebereikia daugiau kaitinti senų aistrų, vis skaičiuoti ir perskaičiuoti kitados padarytų abipusių skriaudų bei nuoskaudų. Ypač lengva vėl ir vėl prikelti pastarojo šimtmečio abiem tautoms nelemtus įvykius, kone šauktis keršto už beprasmes savitarpio pjautyinių aukas, bandyti dalintis nedalijamą. Kažkam iš pašalies naudinga pjudyti mus ir lenkus, suaudrinti mūsų vaizduotę, sužadinti kai kurių lenkų sluoksnių viltis, žaisti Lietuvos ir Lenkijos santykių, Vilniaus ir visos Pietryčių Lietuvos (vis pavadinamos Vilnija ar Vilniaus kraštu) korta. Divide et impera! Dabartinė Europa pestukų nemėgsta! O mes taip norime grįžti į Europą! Nuo mūsų abiejų valstybių santykių daug kuo priklauso ramybė ir santarvė Baltijos rytų regione.

Susitikimo pokalbiuose, beveik visuose skaitytuose referatuose bandyta ieškoti to, kas sieja abi tautas, kas yra bendro jų likimuose. Dissonansu viso šito susitikimo fone nuskambėjo lietuvių istorikams gerai pažįstamo prof. Piotro Łossowskio didelis pranešimas. Pastaruoju metu tiesiog stebėtinos profesoriaus metamorfozės. Profesoriaus parašo nėra

po 1990 07 01 Memorandumu apie lenkų padėtį Lietuvoje. Bet to memorandumo kai kurias mintis jis dėstė savo pranešime. Ta pačia dvasia išdėstyta tiek pirmoji pranešimo dalis (apie 1918–1944 metus), kurios jis neskaitė, bet mums buvo duota pasiskaityti iš vakaro, tiek ir antroji dalis (nuo 1944 metų), kurią jis pateikė gerokai pakeitęs, lyginant su prieš tai mūsų skaitytu tekstu. Prof. P. Łossowski puikiai žino, kad ne lietuviai po karo privertė daugybę žmonių palikti gimtinę Pietryčių Lietuvoje ir bėgti į Lenkiją. Ir ne lietuviai užėmė jų ištuštėjusias sodybas. Ir dar daug ką jis puikiausiai žino, bet kalba ką kita. Girdėjome ne tik šį bei tą iš minėto memorandumo, bet ir iš Kremliaus propagandos arsenalo. Klausaisi ir kartais tiesiog neaišku, kas kam ir ką patarinėja. Bent jau prof. P. Łossowski tikrai gaivino besupliukstantį lietuvių nacionalistų baubą. Šitas ilgas pranešimas, atrodo, pribloškė netgi kai kuriuos lenkų visuomenės atstovus.

Po prof. P. Łossowskio pranešimo būta ir replikų, pavadintų diskusijomis. Trumpai kalbėjo R. Miknys ir kartu keliaavęs Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatas prof. R. Paliūnas. Iš mūsų grupės pageidavusiems kalbėti doc. A. Baciui ir šių eilučių autoriui nebuvo suteiktas žodis. Priežastis, atrodo, buvo ta, kad norėta leisti kalbėti programoje numatytu laiku žinomam lenkų rašytojui, mūsų tėviškėnui, buvusiam aktyviam akovcui Tadeuszui Konwickiui, kaip jis sakė, 1940 m. Vilniuje buvusioje Žygimanto Augusto gimnazijoje vadintam Tadu Konvicku. Programoje jo pranešimas buvo pavadintas "Vilniaus ateitis" (žr.: *Konwicki T. Fenomen Wilna // Magasyn Wileński. 1991. Nr. 11. S. 24–24; Tas pats // Kurier Wileński. 1991. 7 czerwca.*). Pranešimas buvo emocionalus. Į ateitį žiūrėta per praeitį. Pasak jo, dvasine prasme Vilniumi reikėtų dalintis. Ir nebijoti to. Vilnius esąs lietuvių valstybinė ir dvasinė sostinė, bet kartu ir lenkų dvasinė sostinė. Beje, jis dar esąs rytų šydų, baltarusių ir pan. dvasinė sostinė. Ir lietuviai iš Vilniaus turį padaryti Šiaurės Jerusale. Dar vienas bandymas ieškoti to, kas jungia, o ne skiria. Prelegentas pabrėžė, kad dabar kai kam labai parankus lietuvių ir lenkų konfliktas. Rašytojas savo pranešime atsakė į kai kuriuos prof. P. Łossowskio priekaištus. Tarp kitko T. Konwickis pabrėžė, kad į Vilniją atvažiavo gyventojai iš Rytų su savo gyvensena, gėrimo stiliumi, demagogija, ir tai taip pat viena iš Vilnijos degradavimo priežasčių. Ir šiuo atveju į polemiką su profesorium įsitraukė daugeliu klausimų kalbėjęs Lietuvos mylėtojų klubo Lenkijoje vadovas p. L. Brodowski. Beje, prof. P. Łossowski buvo vienintelis, kuriam buvo suteiktas baigiamasis žodis. Jame jis bandė glaistyti neįvairių įspūdį, kurį sukėlė kai kurie jo pranešimo momentai.

Gana dėmesingai buvo sutikti akademiški, išsamūs istorikų R. Miknio ("Vilniaus autonomistai. Krajovcai demokratai Vilnijoje XX a. pradžioje") ir E. Motiekos ("1905 m. lapkričio mėnesio lietuvių memorandumas Rusijos vyriausybei") pranešimai.

Šių eilučių autorius perskaitė referatą "Istorikų galimybės ir atsakomybė". Programoje kažkas be autoriaus žinios pranešimą buvo įvardijęs "Armia Krajowa Vilnijoje". Apskritai referatas buvo siejamas su AK dalyvių vertinimais, bet kartu ten buvo keliami ir kiti karo metu Lietuvos istorijos dalykai. Buvo siūloma lenkams apgalvoti kai kuriuos lietuviškojo nepriklausomybinio judėjimo ir jo dalyvių vertinimus, kurie lenkų spaudoje iki šiol iš esmės buvo negatyvūs. Suprantama, kad tokiai referato įvardijimas sukėlė perdėtą susidomėjimą. Tai labai skausmingai priimama tema ne tik lietuviams, bet ir lenkams. Ne veltui Andrzejus Miloszas diskusijoje sakė, kad visi iki šiol apie AK kalbėję lietuviai atsiliepdavę apie ją labai neigiamai. O rašytojas T. Konwickis netgi pabrėžė, kad lietuviams Europoje būtų labai sunku, jeigu jie ir toliau juodintų AK veiklą Vilnijoje, nes AK karo metu buvo alijanso pajėgų sudėtine dalis. Apskritai, jo nuomone, dabar Lietuvoje nereikėtų šiam klausimui skirti ypatingo dėmesio.

Neatsitiktinai referato skaitymo rytą Oboruose susirinko grupė mūsų tėviškėnų – Lietuvos bajorų giminių atstovų, vienaip ar kitaip susijusių su AK veikla Lietuvoje. Tai Czesławo Miłoszo brolis Andrzejus Miłoszas, dar neblogai kalbantis lietuviškai, beje, aktyviai dalyvavęs visuose posėdžiuose, Jerzys Dowgirdas, puikiai kalbantis lietuviškai, žinomo archeologo ir muziejiniko Tado Daugirdo anūkas, jo brolis Adomas buvo AK Kauno paapgyardžio vadas, prokuroras Henrykas Stawryto, irgi puikiai kalbantis lietuviškai, pokario metais buvęs Vilniaus universiteto studentas, vėliau Sibiro lagerių politkalinys, dar neseniai dalyvavęs Katynės bylos tyrime, istorikas prof. Witoldas Staniewiczus iš Poznanės universiteto, prisistatantis Vytautu Stanevičium, augęs netoli Pivašiūnų. Jie pasakė vertų dėmesio minčių. Tame posėdyje dalyvavo ir dr. Romanas Korab-Žebrykas, Lietuvoje pagarsėjęs monografijos apie AK veiklą Vilnijoje autorius. Bet jis šiame posėdyje aktyviau viešai nepasireiškė. Beje, šių eilučių autoriui iš kai kurių Lenkijoje gyvenančių kraštiečių pavyko sužinoti šį tą ir iš gimtųjų apylinkių stambesniųjų bajorų Muiželių, Gintautų, Žilinskių likimo. Pasirodo, per lagerius ir tremtį nublokšti į Lenkiją jie dar iki šiol buityje tebevartoja lietuvių kalbą, aktyviai dalyvauja Lenkijos ūkiniame ir kultūriname gyvenime. Tai, kad šie ir kiti Lietuvos bajorai, kurių protėviai nemaža padarę Lietuvos labui, atsidūrė Lenkijoje, kalta ne tik 1940 metais įvykusi politinė ir socialinė Lietuvos katastrofa, bet ir neteisingas Lietuvos Respublikos laikų požiūris į dar išlikusius Lietuvos bajorijos atstovus, netgi politinis jų atstūmimas, buitinio ir administracinio nacionalizmo pasireiškimai. Neretai perdėtai ir neteisingai suprastas tautiškumo akcentavimas, daug kur negatyvus valdininkų požiūris į lenkus ar sulenkėjusius, lenkišką kultūrą perėmusius lietuvius, nepasitikėjimas jais, tuos žmones priešpastatydavo atsikuriančiai Lietuvos valstybei arba bent pastatydavo juos į abejingų stebėtojų gretas. Šiuo aspektu visus tuos du dešimtmečius buvo dirbtinai palaikoma įtampa.

Politinis nepasitikėjimas pirmaisiais valstybės gyvenimo metais dar buvo suvokiamas dėl kovos veiksmų su Lenkija, POW ruošto sukilimo Kaunijoje, bet vėliau tai tampa savotiška liga. Bene paskutinis taškas padėtas vokiečių okupacijos metais, kai šitais žmonėmis, iš visos Lietuvos rankiojamomis ištisomis šeimomis, bandyta užkišti Reicho planinius darbo jėgos kontingentus. Tuo nebuvo pagerinta Lietuvos ir lietuvių situacija. Tai bene dar vienas pavyzdys, kaip negalima skaidyti Lietuvos žmonių pagal kokius nors požymius.

Pranešimą "Lenkiškos mokyklos nepriklausomoje Lietuvoje taprūkario laikotarpiu" perskaitė ir doc. A. Bacys. Pranešimo klausėsi ir keli buvę prelegento aptariamų mokyklų moksleiviai. Referatą buvo parengęs ir A. Narbutas ("XVIII a. pabaigos švietimo reforma ir lietuvių kultūrinis sąjūdis").

Daugelis lenkų literatų, visuomenės veikėjų savo pranešimuose ar pokalbiuose akcentuodavo bendros lietuvių ir lenkų istorijos klausimus, pabrėždavo pozityvius mūsų kaiminystės praeities reiškinius, reikšdami viltį, kad ir dabar bendromis pastangomis turėtų normalizuotis mūsų santykiai. Beje, A. Miłbszas netgi pareiškė mintį, kad Lenkijai tenka lyg ir savotiško tarpininko misija: "Lenkija Lietuvai buvo ir bus langas į Vakarų. Iš Lenkijos į Lietuvą eis vakarietiška technika, kultūros naujovės ir pasauliniai laimėjimai, o tai, kas vertinga lietuvių kultūros ir kiti laimėjimai, per Lenkiją pateks į Vakarų".

Apskritai lenkų ir lietuvių susitikimas ir pokalbiai buvo gana pamokantys, teikiantys vilčių ir peno tolesniems apmąstymams. Rengiant šį susitikimą, labai daug energijos ir išradingumo parodė lenkų literatas Marekas Zielińskis.

Sigitas Jegelevičius